

А. В. Олексієнко,

Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара, м. Дніпропетровськ

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ З ДЕТЕРМІНАТИВНИМ ПІДРЯДНИМ СЕРЕД ІНШИХ ТИПІВ ГІПОТАКСИСУ

Стаття присвячена ідентифікації детермінативного підрядного речення в сучасній німецькій мові. Автор спирається при дослідженні на трансформаційний метод з процедурами субституції, пермутації та інтраполяції. Для першої процедури автор використовує парцелятивну, сепаративну, номіналізаційну та координативну проби, для другої – об'єктно-, інструментально- та каузально-гіпотаксичну, а також у каузально-паратаксичну проби. Процедура інтраполяції проводиться в корелятивній, патронімічній, квеситивній та валоративній пробах.

Ключові слова: детермінативне підрядне речення, гіпотаксис, трансформаційний метод, проба.

Статья посвящена идентификации детерминативного придаточного предложения в современном немецком языке. Автор опирается при исследовании на трансформационный метод с процедурами субституции, пермутации и интраполяции. Для первой процедуры автор применяет парцелятивную, сепаративную, номинализирующую и координативную пробы, для второй – объектно-, инструментально- и каузально-гипотаксическую, а также в каузально-паратаксическую пробы. Процедура интраполяции проводится в коррелятивных, патронимических, квеситивных и валоративных пробах.

Ключевые слова: детерминативное придаточное предложение, гипотаксис, трансформационный метод, проба.

The article is devoted to the identification of determinative subordinate clause in modern German language. The author relies in the study on transformation method with the procedures of substitution, permutation and intrapolarization. To the first procedure the author includes parcelative, separative, nominalisation and coordinative tests, to the second – the object-, the instrumental- and causal-hypotactical, as well as the causal-paratactical tests. Intrapolarization procedure is carried out in correlative, patronymic, quesitive and valorative tests.

Keywords: determinative subordinate clause, hypotaxis, transformational method, test.

Актуальність. У сучасній граматиці існує дві панівні точки зору на природу детермінативного гіпотаксису – широка і вузька. Згідно першої з них ДР – це будь-яке складнопідрядне речення, введене сполучним словом (релятивом): і присловне (з'ясувальне, обставинне, атрибутивне), і приреченнєве [1, с. 340]. Згідно іншої, ДР вважається таким релятивним СПР, підрядне якого відноситься не до якогось одного члена головного («присловність»), а до всієї структурної схеми («приреченнєвість») головного речення (ГР) [1, с. 341; 3, с. 698; 5, с. 335]. Представники останньої, вузької точки зору неодноразово намагалися виробити систему правил, які б дозволили відмежувати детермінативне речення (ДР) від інших типів і видів складнопідрядних речень (СПР). Проте їхні критерії виявлялися часто малоефективними, тому що одні науковці спираліся лише на граматичний аспект, залишаючи без уваги семантику [6, с. 285; 8, с. 13; 11, с. 241], а інші – на логіко-сміслові міркування, залишаючи без уваги граматичну форму [12, с. 2328].

Метою даної розвідки є визначення за допомогою методів й методики ідентифікаційних особливостей детермінативного гіпотаксису в сучасній німецькій мові. **Об'єктом** статті виступають складні речення з детермінативним підрядним (дПР), а **предметом** – критерії ідентифікації детермінативного гіпотаксису від інших типів гіпотаксису.

Тільки опора на методи й методики триангуляційного підходу, який передбачає розуміння речення у трьох напрямках його формального, семантичного та функціонального начал, може дійсно посприяти несутеречливому вирішенню проблеми відмежування ДР від інших СПР релятивного підкласу.

Видається, що таким формально-смісловим методом слід визнати **трансформаційний метод**, який дозволяє більш точно кваліфікувати ту чи іншу синтаксичну побудову на предмет з'ясування її статусу шляхом їх перетворень у семантично еквівалентні (синонімічні) конструкції [4, с. 10–21].

Синтаксичні перетворення, що мають бути використаними при відмежуванні ДР від інших типів і видів СПР, можна подати у вигляді трьох трансформаційних блоків – субституції, пермутації та інтраполяції, кожен з яких спирається на відповідний набір процедур і проб. При цьому передбачається, що смисловий інваріант початкової та похідної форм має бути спільним для них обох.

Субституція – трансформаційний метод, призначений для з'ясування тотожності мовних одиниць у плані парадигматики шляхом їх взаємозаміни у певних контекстах. Важливим моментом цього методу є той факт, що заміна одного елемента іншим у плані вираження не викликає відповідної зміни в позначуваних ними елементах змісту [2, с. 461]. У межах цього дослідження релевантними видаються такі субституційні проби, як парцелятивна, сепаративна, номіналізаційна та координативна.

Проба на парцелювання базується на думці про те, що дПР є судженням, здатним існувати самостійно [8, с. 17] і незалежно від головного речення [7, с. 190]. Парцелювання як спосіб розбивки одного реченнєвого цілого на дві автономні частини-парцеляти являє тим засобом, який допомагає цю думку підтвердити. Воно становить собою роз'єднання двох частин детермінативного гіпотаксису на два парцеляти: ГР набуває статусу простого речення, а дПР – статусу відокремленого підрядного. Пор. : (1) *Peter hat mich besucht, was mich überrascht hat* [8, с. 15] → (1a) *Peter hat mich besucht. Was mich überrascht hat*.

Парцелювання є по суті синдетичною трансформацією, тобто процедурою відокремлення підрядної частини від головної і в такий спосіб її автономного існування. Головне при цьому – пауза, яка засвідчує запізнілий шматок інформації, що його досилає мовець навздогін до основної клаузи. Оскільки такого роду перетво-

рення можуть бути застосовані й по відношенню до інших типів СПР, то без додаткової трансформаційної підтримки парцеляції може виявитися недостатньо переконливою. Такою додатковою силою для унаочнення самостійного статусу обох клауз ДР володіють проби на сепаратизацію та номіналізацію.

Проба на сепаратизацію ГР і дПР є певною мірою різновидом парцеляції. Вона унаочнює той же самий статус для ГР, але дещо інший для дПР, а саме: замість релятива (was, worüber, womit, wobei, weshalb) вона пропонує його обставинний заміник – das, darüber, damit, dabei, deshalb. Напр.: (1b) *Peter hat mich besucht. Das hat mich überrascht.*

І парцелятивна, і сепаративна проби свідчать, що змістовий зв'язок детермінативного підрядного з головним є доволі слабким і що один і той же самий смисл може бути переданим за допомогою альтернативних синтаксичних побудов, які засвідчують змістовну незалежність однієї частини ДР від іншої [9, с. 620].

Проба на номіналізацію ГР є пробою на перетворення однієї з ДР-клауз у відповідний член речення при збереженні початкового смислу: (1c) *Peters Besuch hat mich überrascht hat.* Як правило, номіналізуватися може лише ліва (перша, головна) клауза, адже вона є носієм того пропозиційного змісту, до якого комплементарно приєднується детермінативна клауза.

Аналогічне стосується й **координативної проби**. З семантичного погляду зв'язок між головним і детермінативним підрядним реченням близький до того, що властивий єднальним складносурядним і безсполучниковим конструкціям [3, с. 6]. Й. Ербен, вважаючи ДР «несправжніми релятивними реченнями [7, с. 190], підозрював його у подвійній природі зі своєрідною дифузією підрядності та сурядності. Тож дифузну підрядно-сурядну природу ДР можна унаочнити за допомогою координативної проби: (1d) *Peter hat mich besucht und mich {dadurch} überrascht.* Детермінативне підрядне перетворюється в координативне сурядне лише за алгоритмом und-єднальності, а інші її різновиди тут недопустимі.

Пермутація – трансформаційна процедура, яка має на меті демонстрацію факту синтагматичної кореляції плану вираження і плану змісту, а зрештою й взаємозамінюваність мовних елементів у мовленнєвому ланцюзі [2, с. 322]. Йдеться про з'ясування функційної різниці між мовними одиницями, що дозволяє судити не тільки про тотожність смислів початкового і похідного речень, а й про набуття ними певних контекстуально зумовлених смислів. Для ДР актуальною є складнореченнєва пермутація, яка передбачає перестановку ДР і дПР місцями, при якій міняється їхній синтаксичний статус: головне речення стає підрядним, а підрядне – головним. Йдеться зокрема про субституцію в різних її виявах.

Перший із них – **об'єктно-гіпотаксична проба** (dass-Probe [6, с. 286]) – передбачає перестановку головної та підрядної клауз місцями. При цьому позиція дПР, трансформованого в головне, не відбивається на змісті ДР: (1f) *Peter hat mich überrascht, dass er mich besucht hat;* (1f') *Dass Peter mich besucht hat, hat mich überrascht.*

Другою трансформацією для ДР є **інструментально-гіпотаксична проба** (dadurch-dass-проба), яка, уможливаючи перестановку клауз місцями, дозволяє побачити в ДР і прихований інструментальний смисл, який ніби «вмонтовано» в детермінативність. Способом виявлення такого смислу є введення до складу такого субстантивованого гіпотаксису інструментально-модального сполучника dadurch dass: (1g) *Peter hat mich dadurch überrascht, dass er hat mich besucht hat.*

Релевантною для ДР є й **каузально-гіпотаксична проба** (weil- / da-проба), яка також уможливує перестановку клауз місцями, але при цьому висвітлює наявність причинно-наслідкових рефлексій, скритих десь у глибинах детермінативних відношень: (1h) *Peter hat mich überrascht, weil er mich besucht hat;* (1h) *Da Peter mich besucht hat, hat er mich überrascht.* Виявленню причинно-наслідкового субстрату в семантичній структурі ДР сприяє й інший вид складнореченнєвої субституції – **каузально-паратаксична проба** (denn-проба): (1i) *Peter hat mich überrascht, denn er hat mich besucht.*

Інтраполяція – трансформаційний метод, що становить собою підстановку або вставку до складу ДР якогось специфічного компонента смислу з метою з'ясування того, як семантика ДР буде реагувати на ті штучні мовленнєві вкраплення, які не були в ньому закладені початково. Основною метою цього методу є перевірка сумісності структури й семантики ДР з тими лексико-граматичними компонентами, які мають сигналізувати наявність чи відсутність того параметру, що перевіряється. Для такої перевірки у пригоді є корелятивна, партономічна, квеситивна та валоративна проби.

Корелятивна проба базується на усвідомленні того усталеного для синтаксису факту, що ДР не відноситься до якогось одного члена головного речення, а відноситься до всього його складу, а точніше – до його структурної схеми. Це означає, що, на відміну від інших типів СПР, дПР не може бути заміненим яким-небудь синонімічним компонентом всередині головного речення [1, с. 341]. Серед іншого це означає, що головна клауза ДР не може мати у своєму складі ніякого корелята (типу es, das, so, derart, zu тощо). Це якраз і засвідчують відповідні (партономічні) проби, які дають граматично невідмічені корелятивні трансформи: (1) ≠ *(1k) *Peter hat mich so besucht, was mich überrascht hat.*

Партономічна проба має своєю метою перевірку того, чи співвідноситься дПР з якоюсь частиною ГР, чи ні. Зокрема, трансформи дають негативний результат та показують, що підрядне не співвідноситься з якимось членом головного, а співвідноситься зі всім його складом одночасно: (1) ≠ *(1l) **...Peter, was mich überrascht hat; *...mich, was mich überrascht hat; *... gestern, was mich überrascht hat; *...hat besucht, was mich überrascht hat.* Партономічна проба є однією з найважливіших при розмежуванні ДР та інших типів СПР, особливо в тих випадках, де дослідники вважають недетермінативні речення детермінативними. Напр.: (2) *Peter traf seine Tante, die sehr in Eile war* [9, с. 620] → (2h) *Tante, die sehr in Eile war.*

Таким чином, усі зазначені вище проби дозволяють відокремити ДР від інших СПР, з яким його іноді безпідставно ототожнюють. Водночас вони дозволяють побачити протиріччя в їх витлумаченні, здавалося б, дуже авторитетними германістами. Зокрема, то й же Г. Хельбіг, з одного боку, чітко розводить детерміна-

цію і атрибуцію, протиставляючи приклади (3) *Er arbeitet völlig selbständig, was mir besonders gefällt* та (4) *In diesem Geschäft gibt es nichts, was mir besonders gefällt*. З іншого боку, він легко нехтує цим протиставленням, зараховуючи до корпусу ДР речення типу (5) *Sie machte einen Versuch, der aber später restlos scheiterte* та (6) *Es war im August, als er nach Italien wanderte* [8, с. 674]. Така непослідовність, характерна й для інших науковців [6, с. 286; 9, с. 620 та ін.], що можна пояснити лише відсутністю чітких формальних правил розмежування аналізованого явища від близьких і споріднених граматичних явищ.

Тож при дослідженні детермінативного гіпотаксису доцільно спиратися на усталені синтаксичні критерії та методи, провідним серед яких є трансформаційний метод з процедурами субституції, пермутації та інтраполяції. Кожна з цих процедур, у свою чергу, володіє відповідним набором тестів (проб), які у своїй сукупності можуть бути пробами з позитивним (більшість) і з негативним результатом. Проби на позитивний результат показують, що в ДР є такого, чого немає в інших типах СПР. Проби з негативним результатом (протиставна, розділова і градаційна, а також корелятивна і партономічна), навпаки, показують, що не є властиво ДР порівняно з іншими типами СПР. Тож і у випадку позитивних, і у випадку негативних трансформацій ми маємо справу з підтвердженням провідних синтаксичних властивостей ДР і дПР.

Перспективою подальших наукових розвідок видається у кваліфікації та класифікації детермінативних підрядних речень у різних дискурсах сучасної німецької мови.

Література:

1. Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка: Система отношений и система построения / В. Г. Адмони. – Л. : Наука, 1973. – 366 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. Изд. 3-е, стереот. – М. : КомКнига, 2005. – 576 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : Бао, 2011. – 992 с.
4. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью / Е. В. Падучева. – [5-е изд.]. – М. : ЛКИ/URSS, 2008. – 272 с.
5. Eisenberg P. Grundriß der deutschen Grammatik / P. Eisenberg. – Stuttgart/Weimar : Metzler, 1994. – 581 S.
6. Engel U. Deutsche Grammatik / U. Engel. – Heidelberg: Groos; Tokyo : Sansyusya Publ., 1988. – 888 S.
7. Erben J. Deutsche Grammatik. Ein Abriß / J. Erben. – 12. Aufl. – München : Max Hueber, 1992. – 392 S.
8. Helbig G. Was sind «weiterführende Nebensätze»? // Deutsch als Fremdsprache / G. Helbig. – Leipzig : Herder-Institut der Karl-Marx-Universität, 1980. – №. 1. – S. 13–22.
9. Homberger D. Sachwörterbuch zur Sprachwissenschaft / D. Homberger. – Ditzingen: P. Reclam jun, 2000. – 666 S.
10. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache / Bearb. von G. Starke. – Leipzig : Bibliographisches Institut, 1980. – 488 S.
11. Sommerfeldt K.-E. Einführung in die Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / K.-E. Sommerfeldt, G. Starke. 3. neu bearb. Aufl. – Tübingen : Max Niemeyer, 1998. – 301 S.
12. Zifonun G. Grammatik der deutschen Sprache (in 3 Bänden) / G. Zifonun, L. Hoffmann, B. Strecker u.a. – Berlin; N. Y. : Walter de Gruyter, 1997. – 2569 S.